

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра всесвітньої історії

Д и п л о м н а   р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «Промислове співробітництво СРСР та Італії в 60-80-ті рр. ХХ ст.»
«Industrial cooperation between the USSR and Italy in the 1960's and 1980's»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Самофатов Михайло Ігорович

Керівник: д.і.н., проф. Дьомін О.Б. _____

Рецензент: к.і.н., доц. Новікова Л.В.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ __ від _____ 2020 р.

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 2020 р.
Оцінка _____ / _____ / _____

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Огляд джерел та історіографії.....	9
1.1. Джерельна база дослідження	9
1.2. Історіографія питання.	14
Розділ 2. Офіційні політичні стосунки між СРСР та Італією.....	19
2.1. На шляху до відновлення двосторонніх відносин.....	19
2.2. Дипломатичні візити радянських та італійських політиків та їх наслідки.....	24
Розділ 3. Діяльність італійської державної енергетичної компанії ЕНІ у СРСР.....	37
3.1. Підписання контракту між ЕНІ та СРСР 1960 року та його наслідки.....	37
3.2. Побудова газопроводу між СРСР та Італією і подальший розвиток відносин у нафтогазовій сфері.....	45
Розділ 4. Співробітництво із ФІАТ та іншими італійськими компаніями.....	56
4.1. Взаємовідносини ФІАТ з СРСР. Побудова автомобільного заводу у Тольятті.....	56
4.2. Інші сфери промислового співробітництва між СРСР та Італією.....	67
Висновки.....	74
Список джерел та літератури.....	79

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АДЖІП (італ. AGIP) – Azienda Generale Italiana Petroli, дочірня компанія ЕНІ.

АНІК (італ. ANIC) – Azienda Nazionale Idrogenazione Combustibili, дочірня компанія ЕНІ.

ЕНІ (італ. ENI) – Ente Nazionale Idrocarburi, державна енергетична компанія Італії, утворена в 1953 р.

НАТО (англ. NATO) – North Atlantic Treaty Organisation, військово-політичний альянс.

ОПЕК (англ. OPEC) – Organization of the Petroleum Exporting Countries, організація країн-експортерів нафти.

СНАМ (італ. SNAM) – Società Nazionale Metanodotti, дочірня компанія ЕНІ.

СНІА Віскоза (італ. SNIA Viscosa) – Società Navigazione Industriale Applicazione Viscosa, італійське підприємство з виробництва штучних тканин.

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ФІАТ (італ. FIAT) – Fabbrica Italiana Automobili Torino, одна з найбільших італійських компаній з виробництва автомобілів.

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ВСТУП

Проблема розкриття механізмів функціонування радянської економіки та її взаємодії із світовою економікою являє собою актуальну міждисциплінарну наукову проблему. Історична наука може багато що запропонувати для вирішення цієї проблеми. Саме історична наука займається пошуком та систематизацією фактологічного матеріалу для цієї теми. Історія здатна вписати економічні відносини цього періоду у політичний контекст, адже частіше всього політичні події знаходять своє відображення у економічних процесах. Зрештою, вивчення даної проблеми з історичної точки зору допомагає у вивченні Холодної війни – найбільш важливого історичного процесу другої половини ХХ ст.

Промислова співпраця СРСР та Італії становить окремий випадок загальної проблеми взаємодії радянської економіки зі світовою. Цей приклад є значущим у науковому плані через важливість країн одне для одного як економічних партнерів. На протязі тридцяти років Італія була одним із головних партнерів СРСР серед капіталістичних країн. Італійські фірми приймали участь у багатьох проектах на території СРСР. І при цьому країни знаходились у протилежних політичних таборах: СРСР очолював комуністичний світ, а Італія знаходилася і знаходиться у НАТО. Саме в Італії розташований військовий флот США в Середземному морі. Але це не стало нездоланною перешкодою для встановлення тісних економічних взаємовідносин.

Досі ця тема ще не вивчалася у вітчизняній історіографії. Вона лише згадувалася у контексті більш широких досліджень, присвячених історії Італії. В італійській історіографії дана тема розроблена повніше, але і там ще не розглянуті усі сторони взаємодії СРСР та Італії в економіці, не охоплений увесь хронологічний період. Це викликано об'єктивними причинами: нещодавністю описуваних подій, а також дотриманням комерційної таємниці на протязі

щонайменше 30-річного строку з укладання угоди. За останні роки з'являється все більша кількість наукових публікацій з даної проблематики, а тому слід очікувати все кращого вивчення раніше невідомих аспектів радянсько-італійських економічних відносин.

Тема має велике суспільне значення, оскільки мова йде про актуальний економічний процес. Радянсько-італійські економічні відносини перейшли у російсько-італійські. Принаймні в Італії ця тема знаходить постійний публічний резонанс. Прихильником підтримання таких відносин був нещодавній міністр внутрішніх справ Італії Маттео Сальвіні, один із найбільш відомих сучасних європейських політиків. Його участь у переговорах з російськими компаніями викликала жваву дискусію у суспільстві, а також була одним із факторів, що призвели до відставки М. Сальвіні у 2019 р. Враховуючи, що М. Сальвіні не залишив політичних амбіцій і має підтримку у значної частини електорату, можна не сумніватися у тому, що історичні події, пов'язані із розвитком радянсько-італійських відносин, будуть згадуватися іще не один раз.

Мета даного дослідження – з'ясувати обставини встановлення та визначити конкретні форми промислової співпраці СРСР та Італії в обраний період. Для досягнення мети поставлені наступні завдання:

- вивчити джерела та історіографію з обраної теми;
- висвітлити політичні обставини зближення СРСР та Італії;
- визначити роль компанії ЕНІ у встановленні економічних стосунків між СРСР та Італією;
- висвітлити діяльність ФІАТ та інших італійських компаній в СРСР.

Об'єктом дослідження є історія СРСР та Італії у визначений період. Предметом дослідження є промислові, а також політичні зв'язки між країнами. Хронологічні межі дослідження – 60-80-ті рр. – визначені як період існування радянсько-італійських промислових відносин, оскільки до цього існував значний проміжок часу, коли ці зв'язки були практично відсутні. Географічні межі дослідження досить умовні. Переважно це територія СРСР і Італії. Але в

зв'язку з тим, що робота зачіпає теми, пов'язані із функціонуванням світового економічного ринку, доводиться звертатися до подій, що відбувалися в інших країнах та регіонах. Це, наприклад, ФРН, США, Близький Схід.

Серед загальнонаукових методів пізнання, використаних в даній роботі, головними методами є аналіз та синтез. Аналіз дозволяє вичленити із великих об'єктів пізнання – історія Італії, історія СРСР, світова економіка ХХ століття – необхідні для написання роботи елементи, оскільки самі по собі такі великі об'єкти пізнання були би надто великими для вивчення конкретної теми промислових зв'язків СРСР та Італії в обраний хронологічний період. Синтез, зі своєї сторони, дозволяє зібрати отримані елементи в необхідний предмет дослідження. Звісно, промислові зв'язки СРСР та Італії є абстракцією, яку було необхідно створити задля дослідження.

В роботі використовуються такі способи наукового пізнання, як дедукція і індукція. Дедуктивний підхід допоміг виділити саму наукову проблему, поставлену у дослідженні, з загальної історії Холодної війни. За допомогою дедукції можна простежити вплив загальносвітових процесів на радянсько-італійські відносини: вплив Другої світової війни, вплив загальносвітового економічного зростання після війни, політичне протистояння США та СРСР, науково-технічна революція, зростання чисельності населення, зростання потреби економіки у паливі та у виробках промисловості та ін. Всі ці процеси явно або неявно присутні при реконструкції історичного процесу другої половини ХХ ст. Індуктивний підхід допомагає створити тканину цього процесу. Робота побудована на використанні значної кількості офіційних документів, записів переговорів, повідомлень преси або на інших наукових роботах, що на них спираються. Всі ці речі допомагають наповнити конкретним змістом промислові зв'язки між СРСР та Італією.

Що стосується спеціальних історичних методів, то найбільш повно використовувався історико-генетичний метод. Робота послідовно розкриває розвиток промислових зв'язків СРСР та Італії у процесі історичного розвитку,

враховуючи унікальність та неповторність історичного процесу. У роботі застосовується історико-біографічний метод, що допомагає розкрити роль особистостей у промислових відносин між СРСР та Італією, особливо на етапі їх встановлення. Були застосовані також методи кліометрики для обробки статистичних даних. В цілому використання наукових методів в роботі було направлено на побудування дослідження в руслі економічної історії, комбінуючи її з політичною історією та історією міжнародних відносин.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів та висновків. Перший розділ присвячений аналізу джерел та історіографії з проблеми дослідження і поділяється на два підрозділи – джерельна база та історіографія питання. Другий розділ присвячений політичним обставинам зближення СРСР та Італії, і розділяється на два підрозділи, що відповідають двом етапам: політичній ситуації всередині країн з 1945 по кінець 50-х р., і відносинам СРСР з лівоцентристськими урядами Італії, починаючи з 1960 р. Третій розділ присвячений діяльності державної енергетичної компанії ЕНІ в СРСР і ділиться на два підрозділи, присвячені переважно двом найбільшим спільним проектам: підписанню контракту 1960 р. про експорт значної партії нафти та будівництву газопроводу з СРСР до Італії. Четвертий розділ присвячений діяльності інших італійських компаній в СРСР, і ділиться також на два підрозділи, перший з яких присвячений будівництву автомобільного заводу за допомогою компанії ФІАТ, а другий присвячений іншим італійським компаніям, що діяли на радянському ринку. Така структура дозволяє послідовно викладати зміст дослідження, виокремлюючи окремі аспекти радянсько-італійського промислового співробітництва, та робити проміжні висновки в кінці кожного розділу.

Результати дослідження даної теми були висвітлені в наступних публікаціях: «Європейська політика Італії в 50-60-ті рр. XX ст.» [61], «Енріко Маттеї і середземноморська політика Італії (50-ті – 60-ті рр. XX ст.)» [60], «Enrico Mattei – Great Italian Entrepreneur» [78]. Тематиці даного дослідження були присвячені виступи на наступних наукових конференціях: Соціокультурна

історія Європи та Америки (Львів, 2019 р.), 75-а звітна студентська наукова конференція (Одеса, ОНУ імені І.І. Мечникова, 2020 р.), 76-а звітна студентська наукова конференція (Одеса, ОНУ імені І.І. Мечникова, 2020 р.), «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії (Одеса, ОНУ імені І.І. Мечникова, 2020 р.).

ВИСНОВКИ

Проблема радянсько-італійського промислового співробітництва потребує залучення нових джерел, що зазвичай залишались поза увагою дослідників при вивченні сучасної історії СРСР та Італії. Документи з архівів ЕНІ, опубліковані джерела із зовнішньої політики, матеріали преси, мемуари дозволили охопити тему в цілому та показати механізм взаємодії італійських підприємців з СРСР, а також зі своєю владою. Вдалося підтвердити висунуту ідею, що встановлення промислових зв'язків передувало нормалізації політичних відносин між країнами. До таких самих висновків приходять поки ще нечисленні дослідження з даної теми. Найбільш досліджена тема радянсько-італійського промислового співробітництва в італійській історіографії, в той час як в пострадянських країнах дане питання практично не досліджувалося, і в основному лише згадувалося у більш загальних дослідженнях з історії Італії. Більшість досліджень з'явилися в останні 20 р., чимала частка яких припадає на останні 5 р., що говорить про актуальність теми в науковому середовищі. В цілому тема ще потребує подальшого вивчення.

Індустріалізація була пріоритетом розвитку СРСР в усі роки його існування. Це було логічно з огляду на політичну історію партії більшовиків. Із самого початку більшовики були партією, що спиралася саме на промислових робітників, що знайшло своє відображення у гаслі диктатури пролетаріату. Модний в ХІХ столітті марксизм стверджував, що пролетаріат наразі є найбільш прогресивним з точки зору суспільних відносин класом. Відповідно, комуністична партія, яку підтримував найбільш прогресивний клас, мала збільшувати чисельність свого електорату за допомогою збільшення кількості заводів та їх робітників. Вже після створення СРСР та встановлення однопартійної системи політична програма перейшла в економічну програму розвитку країни, оскільки комуністична партія вже не мала боротися за владу із іншими політичними силами.

Тлумачення найбільш прогресивного класу змінилося з політичного на економічне. Тепер пролетаріат за допомогою продуктів своєї праці мав підвищити рівень життя суспільства, йти в авангарді боротьби за досягнення кращих економічних показників. Саме пролетаріат мав привести СРСР до комуністичного суспільства. З приходом до влади М. Хрущова з'явилася нова ціль, яка поступово витіснила стару – наздогнати та перегнати капіталістичні країни, перш за все, США. З цим і був пов'язаний новий виток індустріалізації, що розпочався в 50-ті рр. ХХ ст. В умовах протистояння двох ідеологічних систем в Холодній війні для СРСР було необхідно зробити свою країну привабливою в очах іноземців. Процес деколонізації, завдяки якому з'явилося чимало нових країн, змусив СРСР та США боротися за вплив у цих країнах, оскільки ніхто не хотів допустити надмірного зростання впливу ворога.

В ході проведення нового етапу індустріалізації з'ясувалося, що він не може бути здійсненим без допомоги закордонних фірм. В цьому можна провести паралелі з індустріалізацією 20-х-30-х рр., коли СРСР також довелося залучати іноземні компанії, в основному американські, до будівництва сучасних заводів. При цьому гроші для будівництва заводів, а це часто були найбільші або одні із найбільших заводів у світі, фактично реквізувалися у населення різними способами. Це були і продовольчі реквізиції для продажу хлібу за кордон, і викуп за безцінок коштовностей у населення, і продаж предметів мистецтва за кордон. За допомогою таких радикальних методів вдавалося знайти гроші для проведення безпрецедентної за масштабами індустріалізації.

Після смерті Й. Сталіна у 1953 р. СРСР став більш гуманною державою. Це був процес, характерний для всього світу і для Європи зокрема. Держава стала шукати нові способи заробити грошей для проведення нового етапу індустріалізації. Новим джерелом фінансування індустріалізації стала нафта, значні родовища якої були відкриті незабаром після війни. Одночасно з цим нафта була необхідним джерелом палива у сучасному світі, а також матеріалом

для виготовлення пластмаси і інших нових матеріалів. Важливість нафти для сучасного суспільства неможливо переоцінити. Ретроспективно аналізуючи економічні процеси, що відбувалися в світі після Другої світової війни, неминуче приходиш до висновку, що нафта була найбільш необхідним товаром, який СРСР міг запропонувати капіталістичному світу.

Не виглядає випадковістю вибір Італії в якості одного з основних партнерів СРСР у капіталістичному світі. До цього підводить ціла низка причин. По-перше – відсутність приводів для історичної неприязні між народами. Італія та Російська імперія ніколи не мали спільних кордонів, ніколи не воювали між собою за території. Що стосується періоду СРСР, то участь Італії в боях на території СРСР була обмеженою. 200-тисячний корпус АРМІР був погано підготовлений до війни і майже не відзначився у боях. Італійські солдати, за свідченнями очевидців, не вели себе особливо жорстоко по відношенню до мирного населення. В самій же Італії до влади прийшли антифашистські політичні сили, які вбачали у відправці солдат так далеко безглузду та невиправдану з військової точки зору дію. Тому протистояння під час війни не стало важливою частиною історичної пам'яті народів.

По-друге, серед усіх країн Західної Європи Італія була найбільш схожою на СРСР. В економіці Італії значний відсоток промислових підприємств, особливо у важкій промисловості, а також інфраструктура належали державі, точніше, державним монополіям. Постійна індустріалізація була одним із пріоритетів розвитку Італії. Це знаходило відображення у політичній структурі Італії. В Італії діяла найбільш популярна Компартія у капіталістичному світі. Близькою до неї була Соціалістична партія, і разом ці дві партії значно впливали на політичний ландшафт країни. А багаторічний лідер італійських комуністів П. Тольятті чимало років прожив у СРСР і особисто був знайомий з лідерами країни. Таким чином, існували політичні можливості для зближення, хоча Італія і була членом НАТО.

По-третє, з 1950 р. італійська економіка розвивалася надзвичайно швидкими темпами. З 1953 по 1968 р. об'єм промислової продукції виріс в 3 рази. Темпи зростання промисловості складали 8-9% в рік, а в період з 1960 по 1963 р. – більше 10% в рік. Це були найвищі темпи зростання промисловості у Європі, і другі в світі, після Японії. Тому у економістів були всі підстави говорити про італійське економічне диво [История Италии Дорофеев с.315]. При цьому Італія практично не мала власних родовищ палива. Тому Італія мала шукати шляхи для забезпечення все більшою і більшою кількістю палива власну економіку.

Найбільш гостро зрозумів цю потребу президент державної енергетичної компанії ЕНІ Е. Маттеї. Саме він виступив ініціатором зближення з СРСР хоча б у економічній сфері. Як неординарна особистість, він мав добре розвинену інтуїцію і не боявся йти на ризик. Е. Маттеї розпочав таємні переговори з СРСР про імпорт великої партії нафти, які завершилися успіхом – 11 жовтня 1960 р. був підписаний контракт, що став важливою подією світового масштабу. Цей контракт став приводом для створення ОПЕК – потужної міжнародної організації, що значно вплинула на всесвітню історію ХХ сторіччя. Для СРСР контракт став значною подією не тільки економічного, а й політичного значення – країна відмовлялася від наміру будувати повністю автономну економіку і включала свою економіку у загальносвітовий ринок, хоча і в обмеженому масштабі, і поки тільки нафтовій галузі.

Одразу за ЕНІ до СРСР з пропозиціями співпраці звернулася велика кількість інших італійських фірм. Їх мотиви були зрозумілі з економічної точки зору. Якраз в кінці 50-х рр. в Західній Європі було підписано декілька важливих економічних угод, що почали формувати спільний загальноєвропейський ринок. Італія із самого початку приймала активну участь у формуванні європейського ринку. Проте Італія із самого початку знаходилася дещо на периферії цього процесу, оскільки європейський ринок формувався, в першу чергу, навколо ФРН та Франції. Італійські фірми не завжди могли конкурувати

з німецькими та французькими фірмами, тому вони шукали для себе нові ринки збуту, одним з яких виявився СРСР.

Символом нового етапу індустріалізації, направленою на покращення рівня життя кожного громадянина СРСР, а також радянсько-італійської дружби стала побудова заводу ВАЗ в місті, перейменованому на честь італійського комуніста – Тольятті. У побудові автомобільного заводу значну участь взяла італійська фірма ФІАТ. Інженери фірми ФІАТ брали участь у проектуванні заводу, постачали обладнання для його запуску, а італійський Експортний банк разом із ФІАТ в значній мірі фінансували проект, що був одним із найбільш масштабних у світі на той момент. Перші легкові автомобілі, що випускалися заводом, були саме італійськими моделями ФІАТ. Ця фірма внесла значний внесок у розвиток радянської автомобільної промисловості.

Історія радянсько-італійських відносин дозволяє зробити спостереження, що у відносинах між країнами можливо розділити економічну та політичну сферу відносин. Саме такого принципу Італія дотримувалася із самого початку і ніколи не ставила його під сумнів. Значний торговельний оборот між СРСР та Італією не призвів до суттєвих змін в зовнішній політиці Італії. Уряд Італії увесь цей час не декларував бажання вийти із НАТО, стати нейтральною або союзною до СРСР державою. Тому промислова співпраця СРСР та Італії є темою переважно економічної, а не політичної історії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні джерела

1. Archivio storico ENI. Busta 4 (Consigliere economico. URSS e altri). Fascicolo 4883. Numero della Pravda dell'anno 1958. 10 fogli.
2. Archivio storico ENI. Busta 36 (Viaggio Urss e Cina 14- 26 dicembre 1958). Fascicolo 312. Promemoria per l'ing. Mattei. Questioni da trattare con il Sig. Salimowsky. 4 fogli.
3. Archivio storico ENI. Busta 36 (Viaggio Urss e Cina 14- 26 dicembre 1958). Fascicolo 312. Relazione al Dott. Cefis: colloqui a Mosca del 24 luglio 1959. 7 fogli.
4. Archivio storico ENI. Busta 264 (Russia). Fascicolo 482E. Gasdotti nell'URSS. 1 foglio.
5. Archivio storico ENI. Busta 264 (Russia). Fascicolo 482E. L'importazione di gas naturale in Italia. 30 fogli.

Опубліковані джерела із зовнішньої політики

6. СССР – Италия. Страницы истории, 1917-1984: Док. и материалы / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел Италии. Москва: Политиздат, 1985. 293 с.
7. 1974. Tesi e documenti sulla politica italiana estera. / Ministero degli affari esteri. Roma, 1975. 484 p. URL:
<http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1974%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (Дата звернення 02.05.2020).

8. The FIAT-Soviet Auto Plant and Communist Economic Reforms / CIA. Washington: 1967. 101 p. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP69B00369R000100240109-9.pdf> (Дата звернення 03.10. 2020).
9. Foreign Relations of United States, 1958-1960, Foreign Economic Policy, Volume IV / ed. Glenn W. LaFantasie. Washington: 1972. 350 d. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v04> (Дата звернення 04.04. 2020).
10. Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XII, Western Europe / ed. James E. Miller. Washington: 2001. 349 d. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12> (Дата звернення 03.10. 2020).
11. Foreign Relations of United States, 1981-1988, Volume III, Soviet Union, January 1981 – January 1983 / Adam M. Howard. Washington: 2016. 260 d. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1981-88v03> (Дата звернення 07.04. 2020).

Преса

12. Выставка в Генуе открыта! // Правда. 22.03.1964. №82 (16668).
13. Новое крупное советско-итальянское торговое соглашение. // Правда. 12.10.1960. № 286 (15410).
14. Ноткин Д.. Перестройка топливного баланса // Плановое хозяйство. 1959. № 1. С. 42-53.
15. Пусть развиваются добрые отношения между СССР и Италией. // Правда. 22.03.1964. №82 (16668).
16. Развивать экономические связи. Вчера в Москве открылась итальянская выставка. // Правда. 29.05.1962. №149 (16005).
17. Accordo Pirelli – URSS // Fatti e notizie. 1972. N.10. URL: <https://www.fondazionepirelli.org/archivio->

- storico/fattienotiziepirellibookreader/pubblicazioni-e-riviste/FattieNotiziePirelli/1972_10_FATTI_E_NOTIZIE.html#page/2/mode/2up. (Дата звернення 12.10. 2020).
18. Accordo tecnico scientifico URSS – ENI siglato a Mosca // Unità. 05.05.1981. URL: https://archivio.unita.news/assets/main/1981/05/05/page_016.pdf (Дата звернення 28.04. 2020).
19. Come si lavora insieme // ECOS. 1991. № 216-217. P. 8-14. URL: https://archiviostorico.eni.com/aseni/bookreader/books/ECOS_1991_216-217.html?r=ecos#n (Дата звернення 05.09. 2020).
20. Costituita la camera di commercio Italia – URSS // Unità. 09.04. 1964. URL: https://archivio.unita.news/assets/main/1964/04/09/page_002.pdf (Дата звернення 08.09.2020).
21. Definito tutto l'accordo tra l'URSS e la FIAT // Unità. 21.08.1966. URL: https://archivio.unita.news/assets/main/1966/08/17/page_001.pdf (Дата звернення 02.11. 2020).
22. Il piano petrolifero. // ECOS. 1974. № 13-14. P. 54-69. URL: https://archiviostorico.eni.com/aseni/bookreader/books/ECOS_1974_013-014.html?r=gatto_ecos#n (Дата звернення 05.05. 2020).
23. Italy Oil Deal With Soviet Weakens Her Ties to West // New York Times. 11.11.1960.
24. Kuklis A. The Mineral Industry of Italy. // Mineral Yearbook. 1974. P. 493-518. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=osu.32435067621748&view=1up&seq=11> (Дата звернення 20.04. 2020).
25. Lo sviluppo dei rapporti ENI-URSS // ECOS. 1983. №. 124-125. P. 8-9. URL: https://archiviostorico.eni.com/aseni/bookreader/books/ECOS_1983_124-125.html?r=gatto_ecos#n (Дата звернення 07.05. 2020).

26. Montedison story da ieri a domani // Unità. 03.07.1989. URL: https://archivio.unita.news/assets/main/1989/07/03/page_023.pdf (Дата звернення 16.11. 2020).
27. Pneumatici all' URSS. // Fatti e notizie. 1973. N.3. URL: https://www.fondazionepirelli.org/archivio-storico/fattienotiziepirellibookreader/pubblicazioni-e-riviste/FattieNotiziePirelli/1973_03_FATTI_E_NOTIZIE.html?q=urss%20pirelli&start=6&lang=it#page/5/mode/1up (Дата звернення 12.10. 2020).
28. Radiografia di un patto // ECOS. 1990. №. 198-199. P. 12-13. URL: https://archiviostorico.eni.com/aseni/bookreader/books/ECOS_1990_198-199.html?r=ecos#n (Дата звернення 05.05. 2020).
29. Tra la Snia Viscosa e l'Unione Sovietica una collaborazione economica esemplare // Unità. 23.01.1976. URL: https://archivio.unita.news/assets/main/1976/01/23/page_012.pdf (Дата звернення 06.11. 2020).
30. Trent' anni di collaborazione // Pirelli. Rivista di informazione e di tecnica. 1989. N. 9. URL: https://www.fondazionepirelli.org/archivio-storico/fattienotiziepirellibookreader/pubblicazioni-e-riviste/FattieNotiziePirelli/1989_09_FATTI_E_NOTIZIE.html#page/4/mode/2up (Дата звернення 12.10. 2020).

Мемуари

31. Андреотти Дж. СССР, увиденный вблизи. / Перевод под ред. И. Б. Левина. Москва: Прогресс, 1989. 392 с.
32. Гайдар Е.Т. Гибель империи: уроки для современной России. Москва, 2006. 251 с.
33. Громыко А.А. Памятное. Книга вторая. Москва: Политиздат, 1990. 559 с., ил.

34. Хрущев Н.С. Воспоминания. Избранные фрагменты. Москва: Вагриус, 1997. 514 с.
35. I diari di Luca Pietromarchi. Ambasciatore italiano a Mosca (1958-1961). / A cura di V. Bagnato. Firenze: 2002. URL: <http://www.byterfly.eu/islandora/object/librib:228177#mode/2up> (Дата звернення 15.04. 2020).

Статистика

36. Внешняя торговля СССР за 1970 год / М-во внешней торговли СССР, Гл. план.-экон. упр. Москва, 1971. 325 с.
37. Внешняя торговля СССР за 1975 год / М-во внешней торговли СССР, Гл. план.-экон. упр. Москва, 1976. 312 с.
38. Внешняя торговля СССР за 1980 год / М-во внешней торговли СССР, Гл. план.-экон. упр. Москва, 1981. 340 с.
39. Внешняя торговля СССР за 1984 год / М-во внешней торговли СССР, Гл. план.-экон. упр. Москва, 1985. 352 с.
40. Внешняя торговля СССР за 1986 год / М-во внешней торговли СССР, Гл. план.-экон. упр. Москва, 1987. 368 с.
41. Внешние экономические связи СССР в 1989 г. / М-во внешних экономических связей СССР, Госкомстат СССР. Москва, 1990. 302 с.
42. La ricostruzione storica delle statistiche del commercio con l'estero per gli anni 1970-1990. / Istat. Roma: 2005. 44 p. URL: https://www.istat.it/it/files//2018/07/2006_6-1.pdf (Дата звернення 24.09. 2020).

ЛІТЕРАТУРА

43. Бенси Дж. Итальянец, открывший перед СССР двери в Европу. // Независимая газета. 29.10.2012. URL: http://www.ng.ru/courier/2012-10-29/10_mattei.html (Дата звернення 10.03.2020).
44. Булимов В., Невлер В. СССР – Италия. Развитие дружеских связей двух народов. Москва: Знание, 1964. 34 с.
45. Ванин А. Советско-итальянские отношения: проблемы, тенденции, перспективы. Москва: Международные отношения, 1982. 184 с.
46. Гиголаев Г.Е. От конфронтации к сотрудничеству. Италия во внешней политике Советского Союза: автореф. дисс.... кандидата ист. наук.: 07.00.03; Институт всеобщей истории РАН.
47. Григорьева И.В. Италия в XX веке. Москва: Дрофа, 2006. 256 с., ил.
48. Джусти М.Т. Итальянские военнопленные в СССР, 1941-1954 / Под ред. М. Талалай; Пер. с итал. М. Талалай. Санкт-Петербург: Алетейя, 2010. 271 с.
49. Журавлев С.В., Резина М.Р., Пихоя Р.Г., Соколов А.К. АВТОВАЗ между прошлым и будущим. История Волжского автомобильного завода. 1966-2005 гг. Москва: Изд-во РАГС, 2006. 720 с., ил.
50. История Италии в 3-х томах. Том 3. / Отв. ред. С. И. Дорофеев. Москва: Наука, 1971. 545 с.
51. Комолова Н.П. Движение Сопротивления и политическая борьба в Италии. 1943-1947 гг. Москва: Наука, 1972. 444 с.
52. Комолова Н.П. Идеи и программы партий итальянского Сопротивления. // Проблемы итальянской истории. Москва: Наука, 1972. С. 236-262.
53. Комолова Н.П. Новейшая история Италии. Москва: Просвещение, 1970. 319 с., ил.
54. Комолова Н.П., Филатов Г.С. Пальмиро Тольятти: очерк жизни и деятельности. Москва: Политиздат, 1983. 222 с., ил.
55. Комолова Н.П. Политическая борьба в период правительства Парри // Проблемы итальянской истории. Москва: Наука, 1987. С. 38-59.

56. Лисовский Ю.П. Италия от фашизма к демократии: Трудные пути послевоенной перестройки. Москва: Наука, 1990. 286 с.
57. Лисовский Ю. П., Любин В.П. Политическая культура Италии // Политическая культура современности. Москва: ИНИОН РАН, 1996. 64 с.
58. Салаконе А. 40 лет вместе. История сотрудничества Газпрома и ЭНИ. // Связанные энергией. 40 лет сотрудничества «Газпрома» и Eni по пути следования природного газа. Москва, 2009. С.12-22. URL: <https://www.gazprom.ru/f/posts/23/131435/eni-gazprom.pdf> (Дата звернення 23.04.2020).
59. Салаконе А. Энергетическая политика СССР как фактор влияния на Италию в 60-х годах. // Современная Европа. 2018. №6. С.123-131. URL: <http://www.sov-europe.ru/2018/6-2018/13.pdf> (Дата звернення 10.04.2020).
60. Самофатов М. Енріко Маттеї і середземноморська політика Італії (50-ті – 60-ті рр. XX ст.). // Одіссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії. Матеріали VII всеукраїнської конференції «Одеські читання – 2020». Одеса, 2020. С. 116-120.
61. Самофатов М. Європейська політика Італії в 50-60-ті рр. XX ст. // Матеріали 76-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І.І. Мечникова. Одеса, 2020. С. 87-92.
62. Bagnato V. L'Italia e la guerra d'Algeria : il governo, i partiti, le forze sociali e l'Eni di Mattei // Enrico Mattei e l'Algeria durante la Guerra di Liberazione Nazionale. Algeri, 2010. P.23-40. URL: https://baldi.diplomacy.edu/diplo/texts/cantini_Mattei_IT.pdf (Дата звернення 08.09. 2020).
63. Bagnato V. Prove di Ostpolitik. Politica ed economia nella strategia italiana verso l'Unione Sovietica. 1958-1963. Firenze: Leo S. Olschki editore, 2003. 634 p. URL: <http://www.byterfly.eu/islandora/object/librib%3A229185#mode/2up>. (Дата звернення: 18.04.2020).

64. Cantoni R. Breach of faith? Italian-Soviet Cold War Trading and ENI's International "Oil Scandal". // *Quaestio Rossica*. 2015. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01264554/document> (Дата звернення 13.03.2020).
65. Castronovo V. Fiat 1899-1999. Un secolo di storia italiana. Milano: Rizzoli, 1999. 2096 p.
66. Colarizi S. Storia politica della Repubblica. 1943-2006. Partiti, movimenti e istituzioni. Ed. Laterza, 2007. 314 p.
67. Cold War Energy. A Transnational History of Soviet Oil and Gas. / ed. J. Perovic. Palgrave Macmillan, 2017. 425 p.
68. Dechert Ch. Ente Nazionali Idrocarburi: A State Corporation in a Mixed Economy. // *Administrative Science Quarterly*. Vol. 7. No. 3 (Dec., 1962). P. 322-348. URL: <https://www.jstor.org/stable/2390946?seq=1> (Дата звернення 18.01.2019).
69. Fava V. Between Business Interests and Ideological Marketing. The USSR and the Cold War in Fiat Corporate Strategy, 1957-1972. // *Journal of Cold War Studies*. Vol. 20. No. 4. P. 26-64. URL: https://www.mitpressjournals.org/doi/full/10.1162/jcws_a_00822 (Дата звернення 23.10. 2020).
70. Fava V. La Fiat e la AutoVAZ di Togliatti. Alla ricerca del fordismo perduto. // *Storicamente*. 2013. Vol. 9. URL: <https://storicamente.org/fava> (Дата звернення 14.10.2020).
71. Frankel P. Mattei: Oil and Power Politics. London: Faber, 1966. 190 p.
72. Ginsborg P. Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. [Traduzione di M. Flores e S. Perini]. Torino: ed. Einaudi, 1989. 622 p.
73. Mammarella G. L'Italia contemporanea. 1943-2011. Ed. Il Mulino, 2012. 683 p.
74. Maugeri L. L'arma del petrolio. Questione petrolifera globale, guerra fredda e politica italiana nella vicenda di Enrico Mattei. Firenze, 1994. 340 p.

75. Perrone N. Enrico Mattei. Bologna: Il Mulino, 2001. 166 p.
76. Pons S. Stalin, Togliatti, and the Origins of the Cold War in Europe. // Journal of Cold War studies. 2001. V. 3. № 2. Pp. 3-27. URL: <http://www.people.fas.harvard.edu/~hpcws/3.2pons.pdf> (Дата звернення: 18.04.2020).
77. Salacone A. L'Unione Sovietica e l'Italia del centro-sinistra (1958-1968): tesi di dottorato; Università Rome Tre. Roma, 2009. 414 p. URL: <https://arcadia.sba.uniroma3.it/handle/2307/458> (Дата звернення 07.06.2020).
78. Samofatov M. Enrico Mattei – great Italian entrepreneur // Полілог: збірник статей молодих науковців з історії, філософії, культурології. Вип. 7. Одеса, 2020. С.94-99.
79. Suffia I. Oil Transportation: ENI's fleet, Italian ports and Pipelines (1950s-1970s) // Journal of Business and Social Science Review. July 2020. Vol. 1. No. 7. P. 46-68. URL: <https://jbssrnet.com/wp-content/uploads/2020/08/5.pdf> (Дата звернення 05.11.2020).
80. Yergin D. The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power. Simon&Schuster, 1991. 912 p.